

PROSTOR

18 [2010] 2 [40]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

424-437 **RENE LISAC**
MARTINA IVANUŠ

KRAJOBRAZNI UZORCI PLANINSKIH NASELJA
SJEVERNOGA VELEBITA

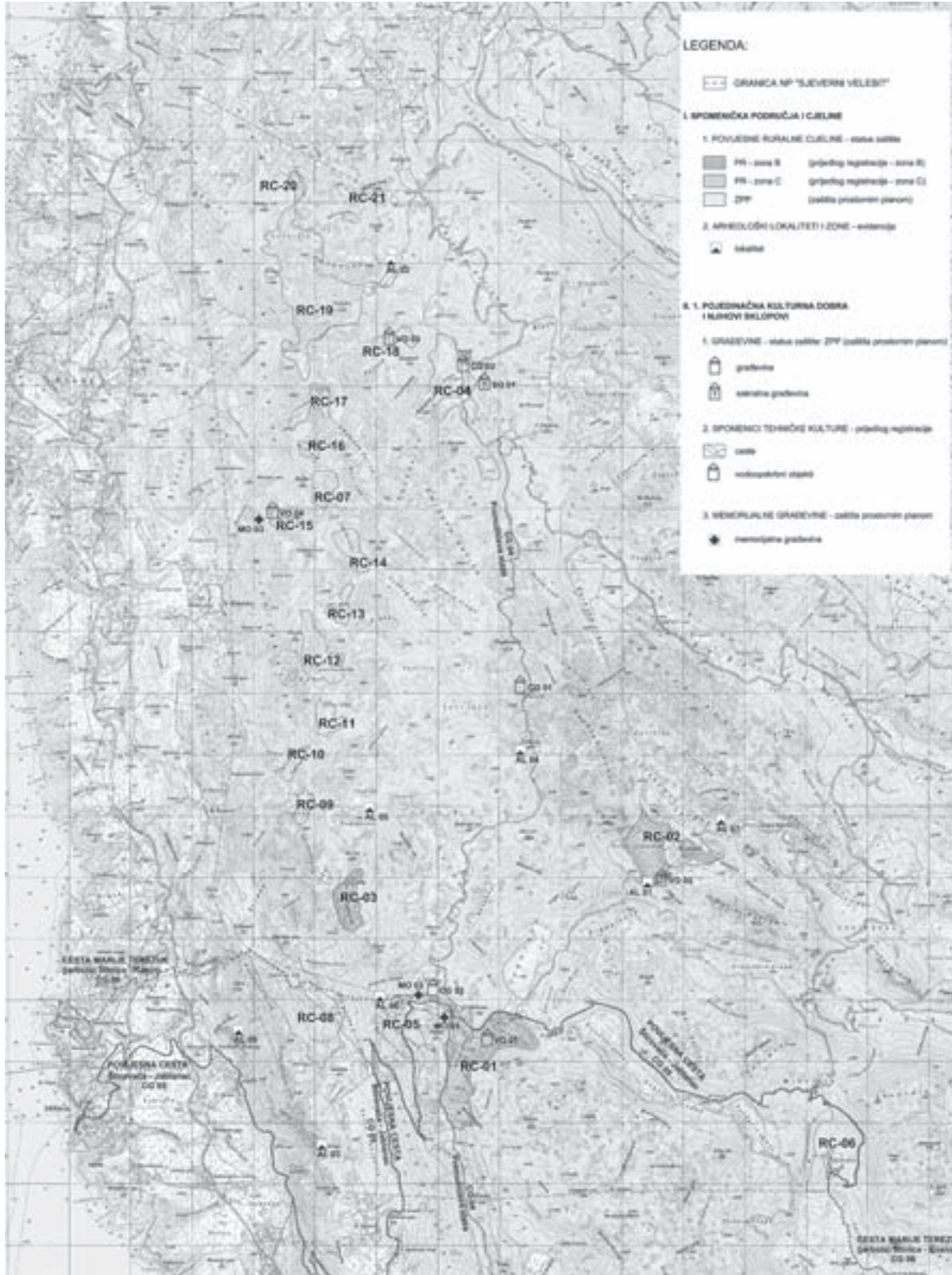
PREGLEDNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 711.3:712.23 (497.5 SJEVERNI VELEBIT)

LANDSCAPE PATTERNS OF NORTH VELEBIT
MOUNTAIN SETTLEMENTS

SUBJECT REVIEW
UDC 711.3:712.23 (497.5 SJEVERNI VELEBIT)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU, ARHITEKTONSKI FAKULTET
UNIVERSITY OF ZAGREB, FACULTY OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
18 [2010] 2 [40]
267-516
7-12 [2010]

SL. 1. KARTA RASPROSTRANJENOSTI KRAJOLJNOG TIPIA PLANINSKIH NASELJA SJEVERNOGA VELEBITA PO PROSTORNIM CJELINAMA
 FIG. 1 MAP SHOWING DISTRIBUTION OF THE LANDSCAPE TYPE OF MOUNTAIN SETTLEMENTS IN NORTH VELEBIT

RENE LISAC, MARTINA IVANUŠ

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
 ARHITEKTONSKI FAKULTET
 HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26
 MINISTARSTVO KULTURE
 UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
 KONZERVATORSKI ODJEL U GOSPIČU
 HR – 53000 GOSPIČ, BUDAČKA 12

PREGLEDNI ZNAJSTVENI ČLANAK
 UDK 711.3:712:23 (497.5 SJEVERNI VELEBIT)
 TEHNIČKE ZNAJSTVO / ARHITEKTURA I URBANIZAM
 2.01.02 – URBANIZAM I PROSTORNO PLANIRANJE
 2.01.04 – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
 I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA
 ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 22. 3. 2010. / 6. 12. 2010.

UNIVERSITY OF ZAGREB
 FACULTY OF ARCHITECTURE
 HR – 10000 ZAGREB, KAČICEVA 26
 MINISTRY OF CULTURE
 DIRECTORATE FOR CULTURAL HERITAGE PROTECTION
 CONSERVATION DEPARTMENT IN GOSPIČ
 HR – 53000 GOSPIČ, 12 BUDAČKA STREET

SUBJECT REVIEW
 UDC 711.3:712:23 (497.5 SJEVERNI VELEBIT)
 TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
 2.01.02 – URBAN AND PHYSICAL PLANNING
 2.01.04 – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
 AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE
 ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 22. 3. 2010. / 6. 12. 2010.

KRAJOBRAZNI UZORCI PLANINSKIH NASELJA SJEVERNOGA VELEBITA

LANDSCAPE PATTERNS OF NORTH VELEBIT MOUNTAIN SETTLEMENTS

ANTROPOGENI ELEMENTI
 KULTURNI KRAJOLIK
 ODRŽIVI RAZVOJ
 PASTIRSKI STANOVI
 SJEVERNI VELEBIT

ANTHROPOGENIC COMPONENTS
 CULTURAL LANDSCAPE
 SUSTAINABLE DEVELOPMENT
 SHEPHERDS' DWELLINGS
 NORTH VELEBIT

Rad je rezultat terenskih, povijesnih i teoretskih istraživanja provedenih pri izradi konzervatorske studije za područje posebnih obilježja *Nacionalni park Sjeverni Velebit* i za potrebe prostornog plana. Istražene su i analizirane kulturno-povijesne i prostorne okolnosti nastanka krajobraznog uzorka planinskih naselja, prvi su put analizirana i sistematizirana obilježja sastavnica, utvrđeno je i opisano njegovo sadašnje stanje.

The paper resulted from thorough research conducted for the purposes of making a physical plan and conservation report for the North Velebit National Park. The research included cultural, historical and spatial conditions for the development of the landscape pattern of mountain settlements. The paper also includes analyzed and classified features of the landscape components as well as a description of the present state of the landscape.

UVOD

INTRODUCTION

Od početka naseljavanja ovoga dijela današnje Hrvatske pa do danas u planinskom prostoru Velebita u više su se navrata mijenjali žitelji i način korištenja prostora. Sve do 20. stoljeća, za sve kulture karakteristična je tijesna povezanost ljudskih aktivnosti i izgrađenih struktura s prirodnim silama i ambijentom. Velebitški kulturni krajolik, kakav i danas unatoč njegovu postupnom iščezavanju tijekom proteklog stoljeća u prostoru možemo prepoznati, rezultat je alpskog stočarenja Bunjevaca od druge polovice 17. do druge polovice 20. stoljeća (Sl. 2.).

Novе tendencije korištenja prostora – od obnavljanja pastirskih stanova za privremeni boravak (vikendice) do inicijativa za reaktivacijom tradicionalnih aktivnosti i muzeološke prezentacije baštine – upućuju na sadašnje i buduće promjene u izgledu krajolika. Kako bi se omogućilo povezivanje koncepata novih aktivnosti tako da one pridonose održavanju i afirmaciji postojećih krajobraznih vrijednosti, bilo je nužno utvrditi postupke identifikacije, vrjednovanja i zaštite kulturnog krajolika te stručnih aktivnosti, koji tu, kao i na području cijele Hrvatske, ne dosežu odgovarajuću razinu.¹

Terenska, povijesna i teoretska istraživanja krajolika poduzeta su² za potrebe izrade prostornog plana za područje posebnih obilježja, kakvo je Nacionalni park Sjeverni Velebit. Iako je alpsko stočarenje karakteristično za cijeli dinarski areal, na planinskim terasama

sjevernoga Velebita razvio se specifičan, složeni oblik. Člankom se želi potvrditi teza da sačuvani tip kulturnog krajolika Sjevernoga Velebita sadrži brojne zajedničke karakteristike koje mu osiguravaju prepoznatljivost, reprezentativnost i cjelovitost te izrazitu ambijentalnu vrijednost. Bitno je također naglasiti kako nije dovoljno stručno elaborirati samo vizualne dojmove krajolika, nego je nužno shvatiti i povezati sve uzročne procese: djelovanje prirode te socijalnih, gospodarskih i vlasničkih, povijesnih, kulturnih i tehnoloških čimbenika koji su ga proizveli.

POVIJESNI PREGLED

HISTORICAL OVERVIEW

Brdski masiv Velebita, naša najveća planina, smjestio se kao zid između Like, Hrvatskog primorja i sjeverne Dalmacije. Dugačak je otprilike 145 km, prosječno širok 14 km, a prostire se na približno 2270 km². Padine su mu strme, poglavito primorska padina koja se spušta od najviših predjela (1751 m n. v.) do razine mora, dok se s kopnene strane padine spuštaju do ličke visoravni koja leži na nadmorskoj visini od 500 do 600 m. Padine se bitno razlikuju i izgledom. Dok je primorska padina gola i krševita, kopnena je obrasla šumom. Iako Velebit djeluje kao prirodna barijera, poprečno je rasčlanjen prirodnim prijevojima koji kopneno podnožje Velebita spajaju s primorjem, a njima od davnina prolaze putovi i ceste.³ Teren je krševit i siromašan vodom, nepovoljan za privređivanje i naseljavanje, no na objema su padinama posvjedočeni život i djelovanje čovjeka, počevši od kamenog i metalnog doba, preko rimske i bizantske epohe te ranoga srednjeg vijeka sve do danas.

U predrimsko doba primorske i kopnene padine Velebita nastanjuju Iliri, pleme Japoda i Liburna. Ovi se krajevi od kraja 2. st. pr. Kr. do kraja 5. st. n. e. nalaze u sastavu Rimskog, a potom Bizantskog Carstva. Od početka 7. st. naseljavaju ih Hrvati, uz nešto starosjedilaca, romaniziranih Ilira. U početku se čitava Lika, primorske i kopnene padine Velebita nalaze unutar upravno-administrativne jedinice Banovine, u sastavu Hrvatskog Kraljevstva, a zatim Ugarske i Habsburške Monarhije. Na tome prostoru tijekom prošlosti izgrađena su brojna veća i manja naselja, veća i manja utvrđenja (kastumi), uspostavljene komunikacije i organizirana trgovina, te razvijen dru-

¹ DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, OBAD ŠČITAROCI, 2007: 262

² Terenska istraživanja počela su u prosincu 2008. i završena su u svibnju 2009. godine.

³ *** 2009.a

⁴ Natpis na latinskom jeziku, uklesan u kamen žilvac, koji govori o razgraničenju dvaju japodskih plemena, i to

štveni i vjerski život. U planinskoj zoni do 700 m n. v. evidentiran je najveći broj naselja. U više planinske predjele i preko Velebita čovjek odlazi radi lova i stočarenja, a dijelom i trgovine. Stoga tu nije evidentiran veći broj nalaza. Posve je izvjesno da je čitava primorska padina Velebita, od mora do najviših vrhova i prijevoja, u prošlosti, a i danas, pripadala stanovnicima Podgorja. Stanovnicima ličke, kopnene strane Velebita gotovo ne pripada ni polovica planine. Isto tako, prilazi na Velebit pogodniji su s primorske strane, sačuvani na terenu kao staze i vlake, ceste i prolazi, kao što su Vrata, Vratnik, Alan, Halan. Najraniji posjedovni tragovi nalaze se na stijenama Bovana, Pisanog kamena⁴ i kamenu medašu s jablančkog Panosa, koji je utvrđivao granicu između Ortoplina i Becosa, s plemenskim središtem u Karlobagu – Vegium ili Bigi.⁵

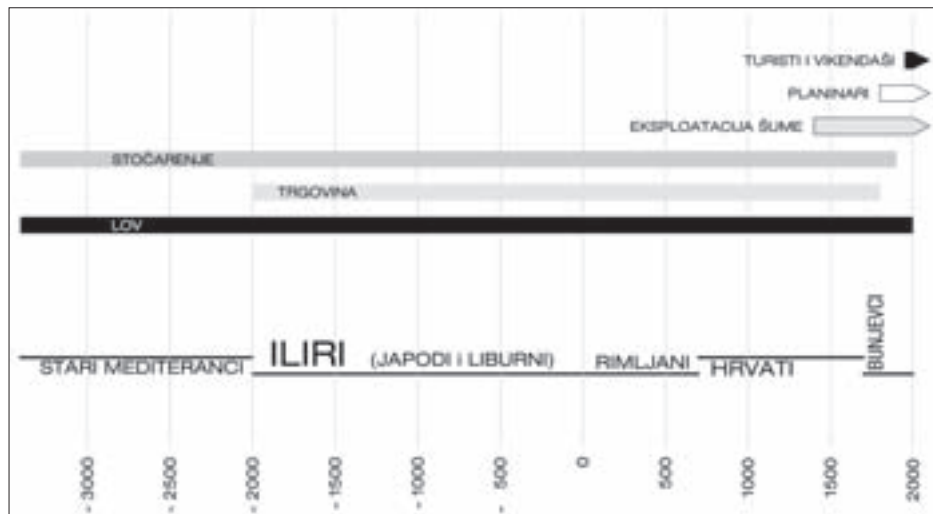
Statut grada Senja u 14. stoljeću uređuje kretanje Vlaha na Velebitu odredbom da se na senjskim pašnjacima mogu zadržavati dva dana i dvije noći. No toponimi Vlaška draga i Kantunište ipak upućuju da su se dulje zadržali na Velebitu. O broju stanovnika velebit-skih padina u 16. stoljeću teško je govoriti, ali je poznato da su se bavili stočarstvom i poljoprivredom, te da su stočarski proizvodi i drvo bili predmetom trgovačke razmjene potpomognute trgovačkim ugovorima između Mletačke Republike i krčkih knezova Frankopana kao gospodara Senja te knezova Kurjakovica kao gospodara Like i Krbave. Senj je u to doba bio najvažnija hrvatska luka i u njemu borave mletački trgovci. U Senju je tada bilo brodogradilište za koje je drvena grada najvećim dijelom dolazila iz velebit-skih suma, a preko Senja se tada i poslije izvozilo drvo, žito, meso i koža. U jednom izvještaju mletački providur Matteo Zane navodi da je Morlakiju, to jest čitavu velebit-sku primorsku padinu, prije turskih provala naseljavalo 12.000 obitelji koje su plaćale 12.000 ugarskih dukata poreza, no to je svakako pretjerana tvrdnja. Ipak, velebit-sko je stanovništvo po broju i ekonomskoj snazi bilo u povoljnom položaju.⁶ Pretpostavi li se da je bilo i upola manje stanovnika, razdoblje od 100 godina nekontrolirane sječe moglo je prilično pridonijeti stvaranju velebit-ske pustoši. Iz venecijanskih katastarskih mapa, izrađenih između 1705. i 1708. godine, vidljivo je da je izgled pejzaža nalik današnjem. Bio je to pust kamenjar sa šumskim oazama koje je stanovništvo sjeklo i drvom opskrbljivalo otočko stanovništvo.

Ortoplina s područja Stinice, kojima se dopušta pristup na tudi posjed i Parentina koji se smjestaju na kosinjsko područje, te o pravu korištenja izvorske vode u 1. st.

5 *** 2009.b: 5

6 ROGIC, 1965: 41

7 RUKAVINA, 1970: 104

SL. 2. NASELJENICI KROZ POVIJEST I Njihove aktivnosti na velebit-skim padinama

FIG. 2 POPULATION THROUGH HISTORY AND THEIR ACTIVITIES ON THE HILLSIDES OF VELEBIT

Prema tome, teza da su ogoljelost primorske padine izazvali Mlečani sjećom šume za gradnju brodovlja, a i same Venecije, ne može se održati, barem ne u potpunosti.⁷

Tursko osvajanje Like i Krbave te osnutak Ličkog sandžaka u prvoj polovici 16. stoljeća imaju teške posljedice za stanovništvo velebit-skog kraja. Čestim provalama Osmanlije pokušavaju doći do primorskih gradova koristeći velebit-ske prijevoje, a primorska padina bila im je od posebnog interesa kao pasište za njihove ličke koloniste. Sve navedeno uzrokovalo je iseljavanje stanovništva, o čemu svjedoči i loša ekonomska situacija na Pagu i Rabu jer je prekinuta trgovačka razmjena otočana i stanovnika podvelebit-skog primorja.

Nakon povlačenja Turaka krajiške vlasti u Senju i Karlovcu nastoje najprije, zbog strateških razloga, naseliti puste i pogranične krajeve svojim podanicima. Stanovnici pograničnih dalmatinskih krajeva (iz Nina, Biograda, Benkovca) sredinom 17. stoljeća naseljavaju Sv. Juraj, a potkraj stoljeća dio njih seli se u Jablanac. Ti su doseljenici preci glavnine današnjega stanovništva u tom kraju, a sebe nazivaju Bunjevci.

U 18. stoljeću sjeverni Velebit pripada u sastav Otočke regimente. Vojnički i trgovački

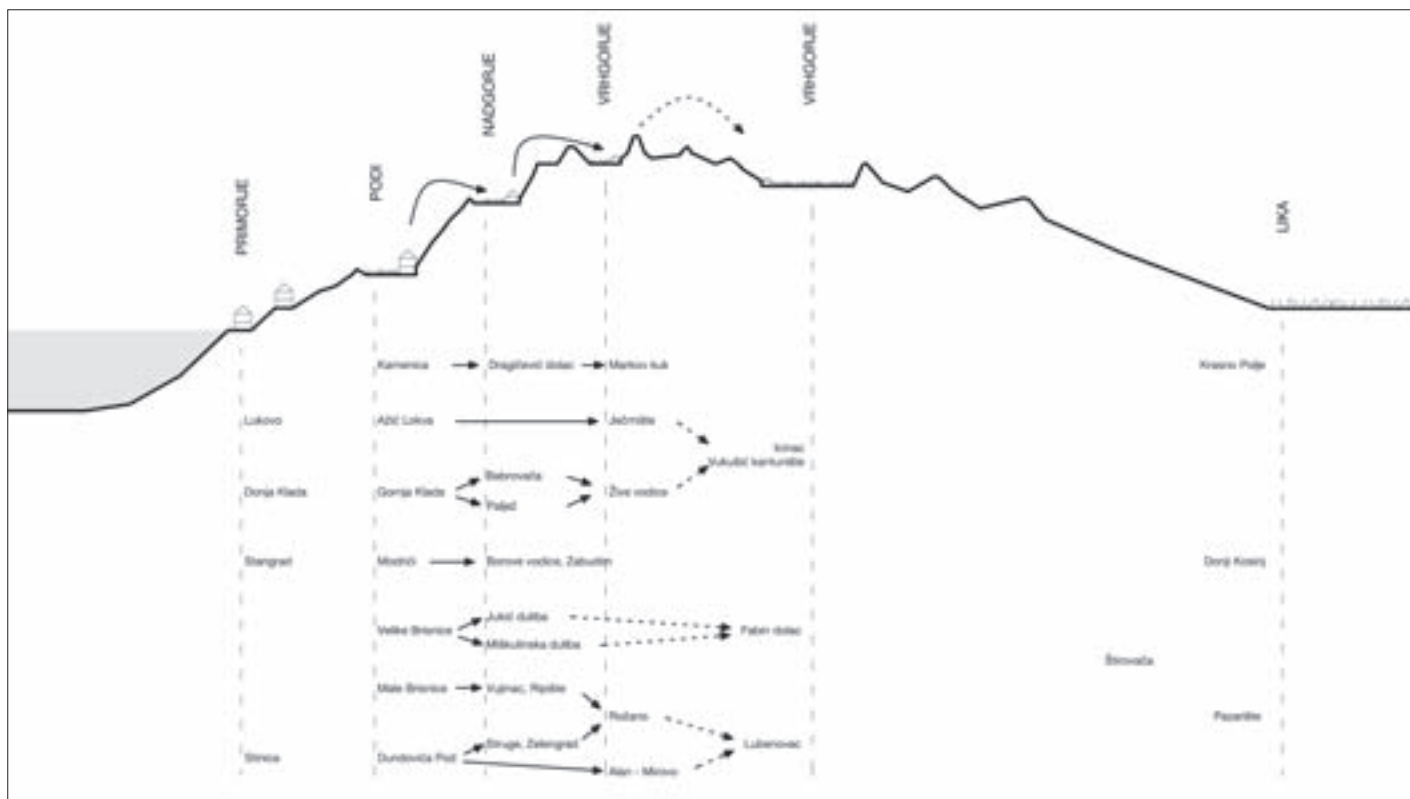
SL. 3. Cjelina Mirovo, Nacionalni park Sjeverni Velebit, ostatci stanova i suhozida

FIG. 3 MIROVO, NORTH VELEBIT NATIONAL PARK, REMNANTS OF DWELLINGS AND DRY-STONE WALLS

SL. 4. Pastirski stanovi na Strugama, početak 20. stoljeća

FIG. 4 SHEPHERDS' DWELLINGS AT STRUGE, EARLY 20TH CENTURY

SL. 5. SCHEMA ALPSKOG STOCARENJA NA PADINAMA SJEVERNOGA VELEBITA

FIG. 5 DIAGRAM OF ALPINE LIVESTOCK BREEDING ON THE HILLSIDES OF NORTH VELEBIT

razlozi, poglavito eksploatacija šuma koja postaje državni monopol, uvjetuju izgradnju prometnica preko teško prohodnoga krševitog kraja. Pukovnik Vukasović 1775. g. počinje gradnju brdske ceste, *Jozefine*, nazvane prema caru Josipu II., koja povezuje Karlovac i Senj. Vojna krajina započinje organizirano iskorištavati velebitske šume. Ekonomska komisija pri Generalatu u Karlovcu predlaže 1765. g. da se sagradi *vlaka* za vuču jarbola u Stinicu i Sv. Juraj (*Vlaka Marije Terezije*). Kako je eksploatacija šuma regimenti donosila velike prihode, radi stednje i čuvanja šuma izdana je 1786. g. okružnica kojom se granicari pozivaju da zidaju kuće od kamena, a ne od drva. Naredbom od 2. rujna 1786. naređuje se da se seljaci pouče u cijepanju *šimle*⁸ jer je utvrđeno da u potrazi za cjevkama jelovih stabala uništavaju mnogo šume. Protiv neracionalnog devastiranja šuma poduzete su mnoge mjere, postavljeni šumski čuvari, strogo se kontrolira sječa šume, pošumljavaju prorijeđene čistine. Generalna komanda zabranjuje 1768. g. kompanijama da izdaju dozvole za sječu šume, 1772. g. postavlja Otočkoj regimenti pitanje je li primorskim granicarima prijeko potrebno držati koze, 1777. g. zabranjuje držanje koza, a 1781. g. objavljuje okružnicom da je Lička regimenta kaznila neke lugare s trideset šiba zbog štete počinjene na nekoj hrastovoj šumi i ujedno naređuje da se ubuduće svakom lugaru

šumska šteta u njegovu reviru naplaćuje od plaće. Pored svih tih mjera i dalje je bilo devastacija jer Komanda u Karlovcu 11. listopada 1786. priopćava svim regimentama svoje nezadovoljstvo zbog neracionalnog uništavanja šuma.

Stabilizacijom političkih prilika u 18. stoljeću na Velebit dolaze prvi znanstvenici i istraživači, uglavnom iz Austrije i Mađarske, a u 19. stoljeću i niz naših istraživača, botaničara, geografa, geologa, speleologa i ostalih znanstvenika, a slijede ih i prvi planinari.

Život na velebitskim padinama odvija se bez većih promjena i nadalje. Stanovnici planinskih naselja bave se, uz stočarenje i poljoprivredu, i sumarskim radom ili prijevozom ogr-

⁸ *Šimla*: narodni naziv za drvenu šindru

⁹ ROGIĆ, 1965: 42-64

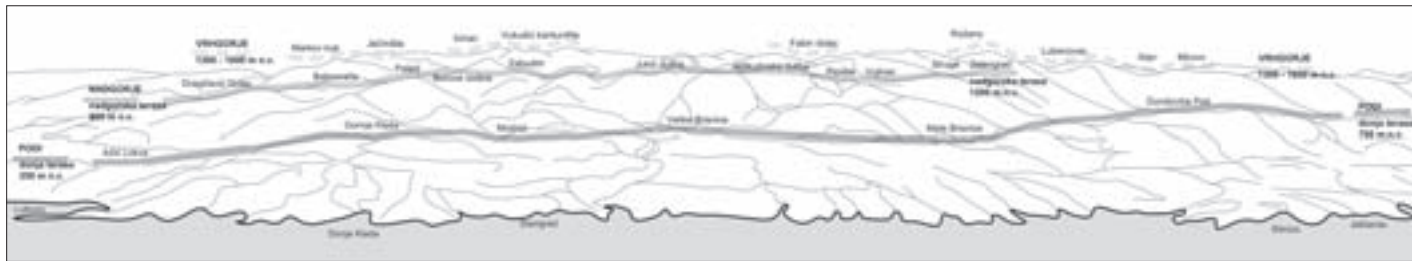
¹⁰ Prva faza godišnjeg kretanja stanovništva po velebitskim padinama.

¹¹ Prema: KRIVOŠIĆ Z., termini *podri*, *nadgorje* i *vrhgorje* označavaju tri visinske zone plodnih dolaca i pašnjaka na kojima je bio organiziran život. [arhiva autora]

¹² RAJKOVIĆ, 2005: 311

¹³ *** 2005: 21

¹⁴ Prvi nogostupi datiraju u doba paleolitika, a prve cestovne prometnice na Velebitu trasiraju Rimljani. Većina rimskih cesta bila je osposobljena za kolni promet i znatnim su dijelom slijedile ustaljene komunikacijske smjerove iz prapovijesnog razdoblja. Propašću Rimskog Carstva prometna mreža uglavnom propada, no na glavne rimske

SL. 6. POGLED NA PRIMORSKE TERASE SJEVERNOGA VELEBITA I RASPORED PLANINSKIH NASELJA
FIG. 6 VIEW OF THE NORTH VELEBIT COASTAL TERRACES AND DISTRIBUTION OF MOUNTAIN SETTLEMENTS

jevnog i tehničkog drva iz šume do mora. U prvoj polovici 20. stoljeća izgrađene su prve planinarske građevine nazivane *kolibama*, s obzirom na skromno oblikovanje te mogućnost smještaja i prehrane. Broj stanovnika u blagom je porastu do 1910. g. kada broj stanovnika počinje opadati, a to uzima maha osobito nakon Drugoga svjetskog rata. Statistike iz 1953. g. pokazuju da je upisano 60% manje stanovnika nego 1910. godine.⁹ Zbog teških uvjeta za život, teških ekonomskih prilika i zapostavljenosti kraja iseljavanje se nastavlja pa su danas gotovo sva gornja planinska sela napuštena.

ZIVOT NA VELEBITSKIM PAŠNJACIMA

LIFE ON THE PASTURES OF VELEBIT

U drugoj polovici 17. stoljeća Bunjevci naseljavaju velebitske padine. Bave se alpskim stočarenjem koje uvelike određuje njihov način života. Njegova je karakteristika da zimi obitelj zajedno sa stokom boravi u matičnom selu, u *podima*, a u proljeće cijelo selo sa stokom odlazi u *izdig*,¹⁰ u *nadgorje*¹¹ (Sl. 5.). Ondje obrađuju vrtove (motičarstvo), nerijetko njive i prikupljaju sijeno za zimu. U visoko ljetu (srpanj, kolovoz), dok obitelj živi i radi u ljetnom, nadgorskom *stanu*, pastiri odlaze sa stokom u planinu, tj. *vrhgorje*. Na visokim pašnjacima, gdje kvalitetna ispaša traje najduže, pastiri također imaju stanove, ali samo kao skloništa ili prenocista, jer cijele dane sa stokom provode na otvorenom. U jesen pastiri se sa stokom vraćaju na svibanjska selišta i potom se svi pripremaju za silazak u donje, zimsko selo, noseći sa sobom plodine

prometnice sjedaju trase srednjovjekovnih cesta. Uspostavom Krajine, a uzrokovano organiziranim gospodarstvom sumom, probijaju se prve moderne ceste koje više-manje prate starije trase, ali razvojem tehnologije gradnje lakše svladavaju strmine. [PEJNOVIĆ, VUJASINOVIĆ, 1998: 30-36]

15 SZAVITZ NOSSAN, 1973: 140

16 U terminologiji analize krajobrazza i ocjene karakteristika krajobrazza, krajobrazza se tip javlja na raznim područjima, ali gdje god se javi, sadrži vrlo slične geološke i topografske karakteristike, vegetaciju, sustav naseljavanja i povijesno korištenje prostora. Krajobrazza uzorci (u daljnjem tekstu cjeline) jesu jedinice specifične pojavnosti unutar istog tipa i karakterizira ih kombinacija krajobraznih elemenata koji se dosljedno pojavljuju u pojedinom krajobrazu [***1999.a: 37]. Krajobrazni uzorci prepoznati su u prostornim cjelinama planinskih udolina.

i sijeno.¹² Za primoracze izgon stoke nije bio dopunski posao, nego glavna privredna grana. Sav posao i život bili su vezani za Velebit, dok je primorje bilo samo zimovalište.

OBILJEŽJA KRAJOBRAZNOG TIPA

CHARACTERISTICS OF THE LANDSCAPE TYPE

Geomorfološka obilježja i komunikacije – Područje Velebita izrazito je krško područje karakterizirano velikom rasclanjenosti terena. Kukovi i vrhovi međusobno su odijeljeni ponikvama i uvalama tektonskog podrijetla. Korozijski, erozijski i klimatski uvjeti te geološka i hidrogeološka obilježja terena uvjetovale su razvoj krškog reljefa, razvijenog do u detalje, što je ovo područje uvrstilo u sam svjetski vrh krške morfologije.¹³ Pastirske naseobine zauzimaju planinske udoline nastale na velebitskim terasama, po kojima su nepravilno raspoređene i međusobno u potpunosti odvojene. U planinskim dolcima, na livadama i pašnjacima kamenito je tlo djelomično vidljivo jer je uglavnom skriveno ispod sloja zemlje i vegetacije. Vizure na planinske dolce ispresijecane linijama suhozida pružaju se s okolnih uzvisina, vrhova i planinarskih staza. Nastanjene planinske doline bile su udaljene od glavnih prometnih pravaca¹⁴ i povezane stazama koje prolaze najkraćim i najjednostavnijim mogućim putem za pjesake i konje. Trase stočarskih i pješćakih staza ostaju stoljećima nepromijenjene, a danas se uglavnom koriste kao planinarski putovi.¹⁵

Krajobrazni uzorci¹⁶ – Na području nacionalnog parka evidentiran je dvadeset i jedan krajobrazni uzorak planinskih naselja, u kojima broj pastirskih stanova varira od 10 do 50 objekata. Navedeni uzorci javljaju se u cjelinama na tri visinska pojasa: na *podima*, u *nadgorju* i na *vrhgorju*. Visinski pojasi odgovaraju velebitskim terasama koje su u zoni sjevernoga Velebita u blagom porastu od sjevera prema jugu za 350-400 m. Tako *podim* rastu od Ažić Lokve na 350 m n. v. do Dundovića Poda na 700 m n. v., *nadgorje* od Dragičević Dolca na 800 m n. v. do Struga i Zelengrada na 1200 m n. v. Vrhgorske cjeline, od zavijaške kotline do Alana, Mirova i Lubenovca, variraju između 1300 i 1600 m n. v. (Sl. 6.).

SL. 7. KATASTARSKA KARTA CJELINE BABROVAČA, 1875.
FIG. 7 CADASTRAL MAP OF BABROVAČA, 1875

SL. 8. IZVLACENJE DRVA
FIG. 8 WOOD TOWING

SL. 9. VRSIDBA MEĐU SUHOZIDIMA
FIG. 9 HARVEST AMONG DRY-STONE WALLS

Pregledom dostupnih povijesnih i suvremenih katastarskih karata, parcelacija planinskih naselja gotovo je nepromijenjena. Uzroke tome može se potražiti u relativno kontinuiranom načinu korištenja prostora, no posebice u više generacija neažuriranja podataka o podjeli vlasništva. Unutar velikih katastarskih čestica šumskih prostranstava smješteni su manji parcelirani predjeli košanica, pasišta i stanova. Katastarske čestice uglavnom su sitne i najčešće bez pristupnog puta, a često nije ucrtan pristup ni do parceliranih predjela. Stanova je ucrtano manje od zatečenog stanja na terenu; velik broj stanova pastiri su svjesno gradili izvan ili uz rub vlastitih parcela kako bi iste maksimalno iskoristili za ispašu ili vrtove.

Antropogene sastavnice – Pastirske stanove obilježava najprije skromnost građevnih rješenja i oblika, korištenje prirodnog materijala i izvanredno skladno uklapanje u prirodni okoliš. Pri izboru lokacije vodilo se računa o dobroj zavjetrini, mjestu što bliže izvoru vode, pristupnom putu i dobroj preglednosti neposredne okoline. Obično se koristi i konfiguracija terena pa su stanovi građeni na stijeni ili se djelomično ukapaju u zemlju.¹⁷ Izbor kosog zemljišta omogućava dobar pregled i kontrolu nad okolicom, otvara veći priklon suncu, a u nuždi dobro služi i obrani.¹⁸

Sastavni element krajolika čine i suhozidi nastali krčenjem zemlje. Iako se javni i privatni prostori gotovo ne odjeljuju, suhozid nema samo formalnu funkciju ograde privatnog

prostora, nego ima i utilitarnu svrhu: sprječava osipavanja plodne zemlje, čuva nasade od stoke, a služi i kao podzid na kosom terenu.¹⁹ Kamena ima u izobilju pa se u nižim nadmorskim visinama koristi za ograđivanje i popločavanje putova, ograđivanje prostora za stoku i obradivih površina, dok se na višim nadmorskim visinama, s obzirom na krace zadržavanje, njegova uporaba uglavnom svodi na izradu stanova.

1) Stanovi na *podima* (350-700 m n. v.) – Stanovi na *podima* uglavnom su bili većih dimenzija i solidnije građeni od onih u *nadgorju* i *vrhgorju*. Podizali su se uz dolac jer se za boravka u planini vodila i dopunska poljoprivreda, što je tipično za mediteransku regiju i supostojanje nekoliko poljoprivrednih kultura. Većina velebitskih stanova građena je od kamene građe, u tehnici suhozida, a pravokutnog je oblika. Konstrukcija stanova ista je kao u koliba u cijeloj dinarskoj kulturnoj regiji. U nižim predjelima velebitskog primorja, od 100 do 600 m n. v., javlja se još jedan oblik stočarskih objekata, tzv. *dvori*. Građeni su od klesanog kamena i u njima se stoka zadržavala čitave zime.²⁰ Prema analizi koju u svojim člancima donosi H. Knific Schaps, stanovi su većinom prizemni, s prigradenom stalom za blago, spremištem i položeni paralelno sa slojnicom (s ulaskom uvijek okrenutim od bure). Ovisno o nagibu terena staja se ponekad javlja u donjoj zoni suterena ili podruma, obično pod dijelom gornjeg tlocrta, bez unutarnje veze. Visina podruma ne prelazi 180 cm. Stambeni prostor nalazi se samo na jednoj razini, u jednom prostoru ili s odvojenom sobom za spavanje. Iznad prizemlja, ne uvijek iznad cijele njegove površine, nalazi se tavan koji služi za sušenje mesa i kao spremište, nipošto za stanovanje jer kuće imaju otvoreno ognjište. Veličina kuća varira od npr. 7×12 m kao u Pavsine kuće u Devčićima, preko 10×5 m kao u kuće Tomel u Anićima do 12,5×6 m kao u kuće Tomljanović u Panjicima.

Krovište počiva na obodnim zidovima objekta, dvostrešno je, a nagib varira između 30° i 45°. Po tipu krovne konstrukcije radi se o rozeničkom krovu koji leži na nazidnici i gredi (*cokljaku*) iznad nje, koje zajedno čine prsten duž obodnih zidova. Pokrov je nekada bila isključivo *šimla* koja se kalala od jele ili smreke. Nakon Drugoga svjetskog rata *šimla* se

SL. 10. NADGORSKI STAN
FIG. 10 NADGORJE DWELLING

SL. 11. OSTACI VRHGORSKOG STANA NA MIROVU
FIG. 11 REMAINS OF A VRHGORJE DWELLING AT MIROVO

¹⁷ Ukopana koliba je toplija, a u stijenu ucvršćena otpornija je na jake udare vjetra.

¹⁸ GLAVIČIĆ, *sine anno*

¹⁹ *** 2007.a: 133

²⁰ KNIFIC-SCHAPS, 2001: 321

²¹ KNIFIC-SCHAPS, 2001: 321

²² KNIFIC-SCHAPS, 2001: 319

²³ Dosadašnja istraživanja ruralnih cjelina Sjevernoga Velebita, tipologije i tehnologije gradnje, obuhvatila su po-

zamjenjuje pokrovima koje je lakše održavati, kao što su npr. valoviti salonit, eternit ploče, kupe kanalice ili lim.²¹

Pred kućama se sadila bjelogorica, osobito murva koja ljeti ima bujnu krošnju i daje hlad, a zimi prolaz suncu.²² Od poljoprivrednih kultura uza stanove se najčešće sadio krumpir, zelje, ječam i repa. Do plodne zemlje dolazilo se krčenjem kamena za gradnju suhozida kojim su ograđivali plodne dolce.

2) Nadgorski stanovi (800-1200 m n. v.)²³ – Cjeline nadgorskih stanova uglavnom su korištene tijekom cijeloga ljetnog razdoblja. Zbog manjih zahtjeva za komforom građeni su jednostavnije i manje od kuća u podima, izvedeni u grubo klesanom suhozidu, s jednostavnim drvenim roženičkim krovistom od grube drvene građe i pokrovom od drvene šimle. Paralelno s niskom građevinskom kvalitetom, izgrađene strukture posjedovale su iznimnu uklopljenost u ambijent svojim volumenom, oblikovanjem i materijalom, te posebice načinom korištenja.

Posrijedi su prizemnice s potkrovljem, ponekad napola ukopane u tlo sa stražnje strane, ulazom orijentirane prema udolini, a sljemenom usporedne s izohipsama. Tlocrtne dimenzije tih stanova skromnije su od onih u podima, dimenzija do 3,5×5 m. Uobičajen je razvoj od jednodimenzionalne prema višedimenzionalnoj građevini, no tlocrtna se dispozicija ne mijenja, ostaje ujednačena, pravokutna. Karakteristično je za stambene objekte šumovitoga krša da je staja redovito pod istim krovom, a ne u posebnoj zgradi. Prizemnice imaju s jedne strane stan, dok je na drugoj strani staja.²⁴ Prostor koji koristi čovjek gotovo je jednake površine kao onaj namijenjen stoci, što je bitno uvjetovalo izgled i funkcionalnost stana.

Neki od stanova imaju *šternu*²⁵ koje gornja ravna površina služi za skupljanje vode i kao mjesto okupljanja i boravka pred stanom. Otvor je izvorno bio izrađen od kamena, kao monolitni krug s rupom u sredini. Na podzidanim terasama uz nadgorske stanove povremeno su se sadile vocke i obrađivao vrt. Suhozidi širine 60-70 cm i visine 100-120 cm gradili su se uz granice posjeda i kao podzidi putova, terasa ili šterni, gdje je bilo potrebno. Za gradnju se krčio kamen i tako se dolazilo do pasišta.

druče najkvalitetnije gradnje smještene u najnižem visinskom pojasu, odnosno *podima*. Nova su terenska istraživanja za potrebe izrade konzervatorske studije pokrila, dosad neistražene i neidentificirane, preostale cjeline nadgorja i vrhgorja.

24 FREUDENREICH, 1978: 98

25 Narodni naziv za objekt koji služi za skupljanje kisnice.

26 *** 2007.b: 22

27 *** 2005: 4

3) Vrhgorski stanovi (1300-1600 m n. v.) – Stanovi *vrhgorja* korišteni su kao skloništa i prenočišta tijekom kratkoga ljetnog razdoblja. Zbog manjih zahtjeva za komforom i ograničenog alata građeni su u vrlo grubom suhozidu od lomljenog kamena, s jednostavnim drvenim roženičkim krovistom od grube drvene građe i pokrovom od drvene šimle na potkonstrukciji. Porastom nadmorske visine i opadanjem pristupačnosti tlocrtne dimenzije stanova, njihova građevna kvaliteta, broj šterni i suhozida smanjuju se u odnosu prema nadgorskim stanovima. U najvišim cjelinama poput Mirova i Lubenovca uza stanove se nisu sadile stablašice, niti uzgajalo povrće.

4) Vodoopskrbne građevine – Zbog kraskog terena prirodnih tekucih i stajacih tokova vode nema, a povremene izvore manje izdašnosti moguće je pronaći u zonama rasjeda na kontaktima stijena različitih hidrogeoloških karakteristika.²⁶ Većina vodenih sustava na velebitskim padinama antropogenog je podrijetla. U starijim vremenima koristile su se otvorene retencije kao *lokve*, *snježnice*, *kapljice*, dok se nakon Drugoga svjetskog rata grade bunari i šterne u blizini stanova. Vodoopskrbni objekti razlikuju se po tipologiji odnosno tehnologiji.²⁷

Šterna je ukopana na dubini od 4 do 5 m, promjera 3 m. Zidana je priklesanim kamenom uokrug, u vapnenom mortu. Nakon toga na stijenke se navlačio *porculan*, najvjerojatnije kaolinska glina koja se zaribavala i gladi-

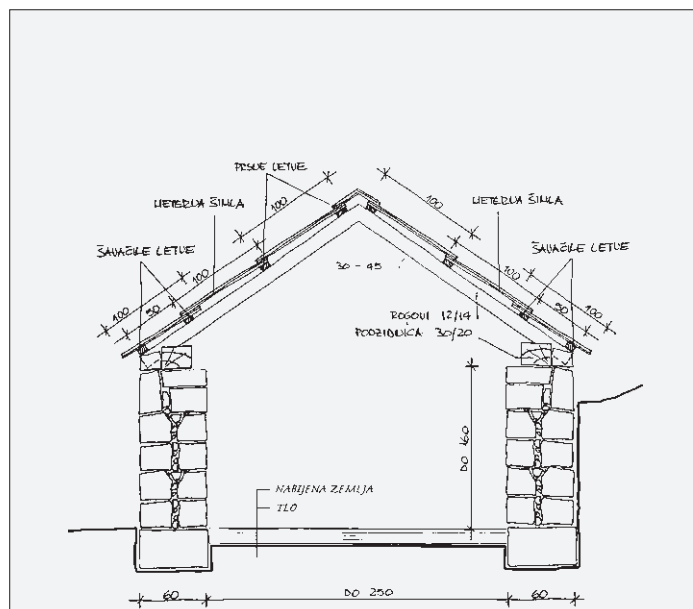
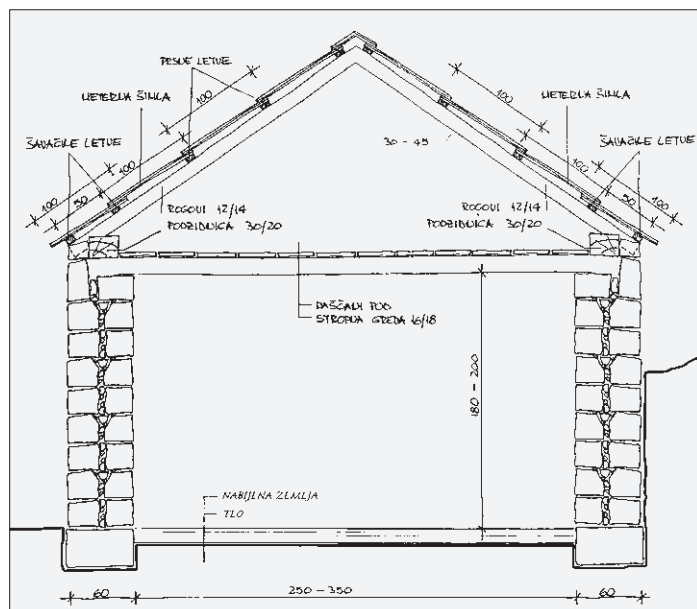
SL. 12. BUNJEVCI PRED STANOM U BLIZNICAMA
FIG. 12 BUNJEVCI PEOPLE IN FRONT OF A DWELLING IN BLIZNICE

SL. 13. BUNJEVKA ISPRED LJETNOG STANA
FIG. 13 BUNJEVKA WOMAN IN FRONT OF THE SUMMER HOUSE

SL. 14. ŠTERNA NA DUNDOVIĆA PODU
FIG. 14 WELL AT DUNDOVIC POD

SL. 15. LOKVA NA ŽIVIM VODICAMA
FIG. 15 POND AT ŽIVE VODICE

ske vegetacije koji ih okružuju: pretplaninska smrekova šuma s čopcem kod vrhgorskih i primorska bukova šuma s jesenskom šasikom kod poda i nadgorskih cjelina.³¹ Jaki kontrasti boja između kukova, šume i pašnjaka, prisutni kod zimzelene šumske vegetacije u vrhgorju, čine krajolik 'snažnim', 'surovim' ili 'herojskim', dok blagi prijelazi travnjaka u listopadne bukove šume ostavljaju blaži, gostoljubiviji dojam.

U posljednje je vrijeme napuštanjem pastirskih stanova utjecaj čovjeka i životinja na tim površinama gotovo nestao i dolazi do progresivne sukcesije vegetacije koja se razvija u šikare i sumu pod utjecajem drvenastih vrsta iz susjednih šuma.³² S obzirom na to da je posljednjih godina zarastanje, sukcesija travnjackih površina, znatno porasla, potrebno je tom procesu posvetiti punu pozornost i spriječiti daljnje napredovanje.

ZAJEDNIČKA SVOJSTVA KRAJOLIKA

COMMON FEATURES OF THE LANDSCAPE

Definicija i osnovne karakteristike – Kulturni krajolik definira se kao određeno područje videno ljudskim okom, kojega je narav rezultat međusobnog djelovanja i prirodnih i ljudskih čimbenika.³³ Svojom pojavnošću ilustrira razvitak ljudske zajednice i njezina prostornog okruženja tijekom vremena, pod vanjskim

i unutarnjim utjecajem fizičkih mogućnosti i/ili ograničenja, što su određena njihovim prirodnom okruženjem pod utjecajem socijalnih, gospodarskih i ostalih poticaja.³⁴ Iako je prošlo već desetljeće od donošenja Konvencije o europskim krajobrazima,³⁵ u Hrvatskoj na razini institucija nije provedena identifikacija ni sistematizacija krajolika, izuzev pojedinačnih istraživanja nekoliko autora koji se posljednjih desetak godina bave tom problematikom. Osim toga, ni u Europi nije postignut dogovor oko unificirane metodologije klasificiranja i zaštite krajobraza.³⁶

Prema podjeli na tri osnovna tipa kulturnih krajobraza u Hrvatskoj,³⁷ krajolik Sjevernoga Velebita pripada u dinarsko i predalpsko područje – Gorski kotar, Liku i Velebit. Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske³⁸ dijeli teritorij države prema prirodnim obilježjima – reljefu, vodi i vegetaciji – na šesnaest regija, a promatrano područje pripada u kategoriju 11. vršni prostor Velebita. Istraživanjem estetskih sastavnica krajobraza Hrvatske i metodama vizualnih analiza prostora,³⁹ Hrvatska je podijeljena na trideset-

SL. 19. KARAKTERISTIČAN PRESJEK KROZ NADGORSKI STAN
FIG. 19 TYPICAL CROSS SECTION OF A NADGORJE DWELLING

SL. 20. KARAKTERISTIČAN PRESJEK KROZ VRHGORSKI STAN
FIG. 20 TYPICAL CROSS SECTION OF A VRHGORJE DWELLING

SL. 21. PAŠNJAK/TRAVNJAK NA LUBENOVCU
FIG. 21 PASTURE/GRASSLAND IN LUBENOVAC

SL. 22. POGLED NA ISTOČNI DIO MIROVA
FIG. 22 VIEW OF EASTERN PART OF MIROVO

34 DUMBOVIC BILUSIC, OBAD ŠCITAROCI, 2007: 263

35 *** 2000.

36 MARIC, GREGUREVIC, 2007: 273

37 DUMBOVIC BILUSIC, OBAD ŠCITAROCI, 2007: 267

38 *** 1999.a: 101-109

39 *** 1999.a: 121-148

SL. 23. SHEMA NASTANKA KARAKTERISTIČNOGA PROSTORNOG RASPOREDA U KRAJOBRAZNOJ UZORKU
FIG. 23 SCHEME OF THE DEVELOPMENT OF A TYPICAL SPATIAL ARRANGEMENT IN THE LANDSCAPE PATTERN

tak cjelina, a kulturni krajolik Sjevernoga Velebita pripada u kategoriju 13. gorski lanci i planinska bila – Velebit i Biokovo.

Za potrebe prepoznavanja krajolika i analize prostora Nacionalnog parka Sjeverni Velebit proučene su metode Landscape Character Assessment⁴⁰ i metoda ECOVAST-a⁴¹ kako bi se evidentirale sve karakteristike krajobraznog tipa. Uzorke koje na području Sjevernoga Velebita promatramo kao krajobrazni tip planinskih naselja smještene su u planinskim udolinama velebitskih terasa, zbog morfoloških karakteristika terena prostorne cjeline mogu doživljavati samo pojedinačno, no jednu se uvijek može sagledati u cijelosti. Ako uzmemo u obzir da nijedna sastavnica ne izlazi iz vidokruga cjeline i da su te doline jasno odvojene prirodnim elementima šume ili stijena, da se ne pretapaju jedna u drugu i da su one jedini antropogeni krajobrazni element⁴² u promatranom prostoru – logično je da se tip krajolika odlikuje visokim stupnjem prepoznatljivosti, cjelovitosti, homogenosti i reprezentativnosti.⁴³ Tome pridonosi pravilnost i dosljednost s izrazito malim tipološkim varijacijama⁴⁴ u pojedinom krajobraznom uzorku i između više njih unutar jednoga visinskog pojasa. To se odnosi na sve sastavnice, kao i način njihova raspoređivanja u prostoru; logična je posljedica jednoznačnih ograničenja surovih planinskih uvjeta života i ograničenih tehnoloških mogućnosti pod kojim su se identične aktivnosti alpskog stočarenja odvijale.

Karakterističan prostorni raspored – Kako prirodni uvjeti i tehnološka ograničenja (dostupno oruđe, materijal, znanja i vještine gradnje) uzrokuju istovjetna rješenja, jasno je vidljivo na primjeru nastanka prostornog rasporeda sastavnica, karakterističnog za kulturni krajobraz Sjevernoga Velebita. Nizom shema (Sl. 23.) prikazano je kako od teoretskog zauzimanja prostora u kojem ne postoje nikakvi uvjeti i ograničenja dolazi do prostornog rasporeda zabilježenog kod gotovo svih lokaliteta.⁴⁵ Prilikom odabira lokacije za izgradnju stana gotovo uvijek izbjegavale su se površine travnjaka u ravnom, središnjem dijelu udoline. Građenje na kosim obroncima

ostavljalo je taj prostor rezerviran za ispašu i vrtove te omogućilo djelomično ukapanje stanova u teren. Odabirom sjevernih padina dobivala se optimalna orijentacija prema suncu i zaštita od sjevernog prodora vjetrova i snijega. Postavljanjem stana sa sljemenom usporednim s izohipsom krov stana pružao je manji otpor vjetru, kroz otvore stana orijentirane na udolinu osigurala se maksimalna preglednost nad pašnjakom. Ograničeni materijal, jednostavna tehnologija izgradnje i mali zahtjevi za komforom rezultirali su stanovima malih, uglavnom izduženih dimenzija s dvostrešnim krovovima. Tako, na prvi pogled, nepravilna i proizvoljna struktura ipak sadrži imanentne zakonitosti svoga prostornog rasporeda.

Odnos prirodnih i antropogenih sastavnica

– Kao što se i život na velebitskim pašnjacima odvijao kao kontinuirani 'dijalog' čovjeka i prirodnog okruženja, isto tako i kulturni krajobraz, kao posljedica toga načina života, počiva na specifičnom odnosu njegovih prirodnih i antropogenih sastavnica. Estetske i osjetilne sastavnice – kao raspored stanova u prostoru, linije suhozida i granice šume, boje i mirisi – njihova su indirektna posljedica. Shema (Sl. 25.), karakterističan presjek sjever-jug kroz planinsku udolinu, prikazuje skladno pretapanje prirodnih i antropogenih sastavnica te njihov tradicionalni međuodnos. Počevši od šume i pašnjaka, preko vrta, puto-

SL. 24. STAN VUKUŠICA NA BABROVAČI
FIG. 24 DWELLING OF THE VUKUŠIĆ FAMILY AT BABROVAČA

⁴⁰ *** 2002.

⁴¹ *** 2006.

⁴² Iznimku tu čine elementi prometne infrastrukture, kao što su povijesne ceste i vlake te nova izgradnja iz druge polovice 20. stoljeća (planinarski domovi i putovi, sumarske ceste i objekti i sl.).

⁴³ U sklopu izrade Konzervatorske podloge za Prostorni plan Nacionalnog parka Sjeverni Velebit obišao se teren i analizirani su planinski dolci, livade i pašnjaci, te je utvrđena i valorizirana 21 krajobrazna cjelina sa sačuvanim ostacima naselja. Kao iznimno vrijedne cjeline izdvojeni su Mirovo, Lubenovac i Struge-Zelengrad.

⁴⁴ Riječ je o unificiranoj tipologiji i oblikovanju stanova, kao i ostalih elemenata identificiranih u prostoru.

⁴⁵ Iznimka je cjelina Mirovo, gdje su zbog velikog broja stanovnika naseljavani i središnji prostori udoline; strme padine s južne strane omogućile su kvalitetniju zaštitu od vjetrova i izniman odabir te strane za naseljevanje.

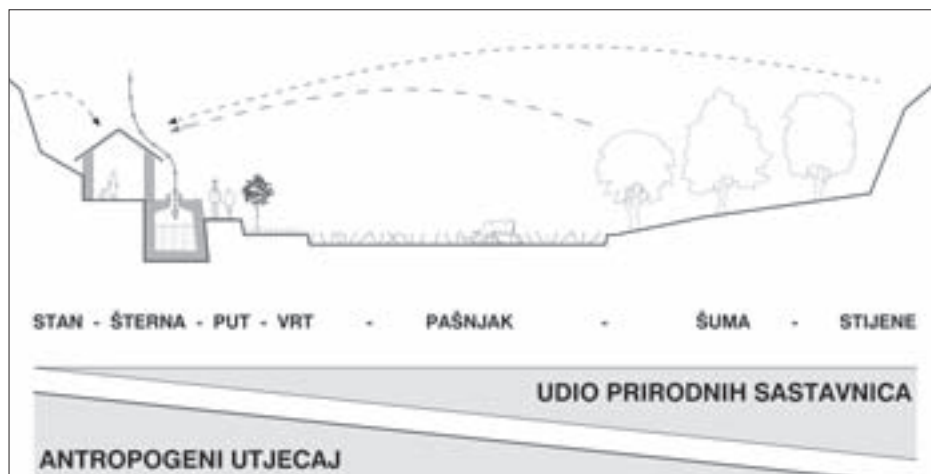
va i suhozida pa sve do šterne i pastirskog stana, utjecaj čovjeka povećava se. No, tijesna povezanost s prirodnim sastavnicama kroz korištenje materijala iz okolice, drva i kamena za gradnju, upućuje na maksimalnu suptilnost antropogenog utjecaja. S obzirom na to da materijal ni za jednu sastavnicu kultiviranog dijela krajolika ne potječe izvan njega samoga, gotovo se može reći da je antropogeni utjecaj zapravo samo veće ili manje 'premještanje' elemenata prirodnog okoliša.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Dosadašnja istraživanja kulturne i prirodne baštine u području Sjevernoga Velebita samo su djelomično obuhvatila potrebna saznanja za objedinjeno sagledavanje i razumijevanje problematike velebitskoga kulturnog krajolika. Za potrebe konzervatorske studije za prostorni plan NP Sjeverni Velebit, kao i za ovaj članak, povezana su sva postojeća relevantna istraživanja povijesti i života na Velebitu, te nadopunjena novim saznanjima s terena o tipologiji stanova na nadgorju i vrhgorju, logici prostornog rasporeda u krajobraznom uzorku i odnosom među sastavnicama. Opisane karakteristike krajolika odgovaraju trenutku njegova posljednjeg najintenzivnijeg korištenja, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Obilaskom terena detektirano je u gotovo svim planinskim dolinama vrlo loše stanje sastavnica i krajolika kao cjeline – od urušavanja krovova do stanova potpuno nestalih u hrpama kamenja i krajobraznim uzorcima neprepoznatljivim zbog višegodišnje sukcesije. Takvo je stanje rezultat gotovo više od pola stoljeća napuštanja pastirskih aktivnosti, kao i manjka sredstava i znanja za programiranje i poticanje aktivnosti nacionalnog parka koje bi dovele do njihova ciljanog obnavljanja.

Najintenzivnije korištenje analiziranog prostora (od 17. do 20. stoljeća) rezultiralo je na-

stajanjem kulturnog krajolika alpskog stočarenja. Surovi uvjeti života, kao i društvene i gospodarske prilike, pružali su minimalne mogućnosti odabira aktivnosti, njihova provođenja i načina života općenito. Danas, kad tih ograničenja nema, a posebno kad su globalizacijom ljudske potrebe dobile nerazmjerno širi radijus, novi oblici korištenja prostora zamjenjuju stare, uzrokujući prostorne posljedice koje su iz mnogo aspekata konfliktne tradicionalnim. Da bismo sačuvali vrijednosti krajolika, prisiljeni smo apelirati na estetski senzibilitet subjekata u prostoru, odnosno štiti ga zakonskim okvirima prostornog planiranja i konzervatorske zaštite.

Kako odabrati i planirati nove aktivnosti da bi one prirodno rezultirale očuvanjem kulturnoga krajolika? Postoji li mogućnost da se određenim suvremenim trendovima generira nov kulturni krajolik koji bi bio odraz senzibiliteta današnjeg čovjeka za vlastit okoliš, ne proizvod nemoci i ograničenja kao nekad, nego izraz razumijevanja i empatije? To su pitanja koja ostaju otvorena za daljnja istraživanja.

SL. 25. KARAKTERISTIČAN PRESJEK S-J KROZ NADGORSKU UDOLINU, MEĐUDODNOS PRIRODNIH I ANTHROPOGENIH SASTAVNICA

FIG. 25 TYPICAL N-S CROSS SECTION OF A NADGORJE GLEN, RELATIONSHIP BETWEEN NATURAL AND ANTHROPOGENIC COMPONENTS

LITERATURA BIBLIOGRAPHY

- DUMBOVIĆ BILUŠIĆ B.; OBAD ŠCITAROCI M. (2007.), *Kulturni krajolici u Hrvatskoj – identifikacija i stanje zaštite*, „Prostor” 15 (2 /34/): 260-271, Zagreb
- FREUDENREICH, A. (1978.), *Kako narod gradi na području Hrvatske*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb
- KNIFIĆ-SCHAPS, H. (2001.), *Pučka arhitektura na obroncima Velebita, Senjskog bila i podgorja*, „Senjski zbornik” 28: 315-328, Senj
- KNIFIĆ-SCHAPS, H. (2002.a), *Gradnja unutar Parka prirode „Velebit” i Nacionalnog parka „Sjeverni Velebit”*, „Senjski zbornik” 29: 293-326, Senj
- KNIFIĆ-SCHAPS, H. (2002.b), *Pavsina kuća*, „Senjski zbornik” 29: 327-342, Senj
- MARIĆ, M.; GRGUREVIĆ, O. (2007.), *Krajobraz – suvremena europska kretanja, slovenski model i iskustva, stanje u Hrvatskoj*, „Prostor” 15 (2 /34/): 273-281, Zagreb
- PEJNOVIĆ, D.; VUJASINOVIĆ, B. (1998.), *Prometna valorizacija Velebita – Povijesno-geografski prikaz*, „Geografski horizont” 1: 29-49, Zagreb
- ROGIĆ, P. (1965.), *Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju*, „Senjski zbornik” 1: 35-67, Senj
- RUŠKAVINA, A. (1970.), *Privreda ličke i primorske strane Velebita*, „Senjski zbornik” IV: 99-121, Senj
- SZAVITZ-NOSSAN, S. (1973.), *Stare ceste Gospić-Brusane-Baske Ostarije-Karlobag u XVIII i XIX stoljeću*, „Senjski zbornik” I: 133-152, Senj
- *** (1999.), *Krajolik, Sadržajna i metodska podloga krajobrazne osnove Hrvatske*, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja – Zavod za prostorno planiranje, Agromski fakultet Sveučilista u Zagrebu – Zavod za krajobraznu arhitekturu, Zagreb
- *** (2000.), *The European Landscape Convention*, Firenze
- *** (2002.), *Landscape Character Assessment, Guidance for England and Scotland*, The Countryside Agency & Scottish Natural Heritage [http://www.landscapecharacter.org.uk/files/pdfs/LCA-Guidance.pdf]
- *** (2005.), *Studija Nacionalnog parka Sjeverni Velebit*, Gradski muzej Senj
- *** (2006.), *ECOVAST Landscape Identification, A Guide to good practice* [http://www.ecovast.org/papers/good_guid_e.pdf]
- *** (2007.a), *Pouke bastine za gradnju u hrvatskom priobalju* [ur. BELAMARIĆ, J.], Hrvatska gospodarska komora, Zagreb,
- *** (2007.b), *Nacionalni park Sjeverni Velebit – Plan upravljanja*, Krasno
- *** (2009.b), *Konzervatorska podloga zaštite i očuvanja kulturnih dobara Nacionalnog parka Sjeverni Velebit, Karta kulturnih dobara*, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Gospiću [autori: IVANUŠ, M.; LISAC, R. I ŠUŠNJIĆ, D.]

IZVORI SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

- Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Gospiću [MK]
- Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Državna geodetska uprava, Trg Marka Marulića 21 [HDA]
- Gradski muzej u Senju, Milana Ogrizovića 5, Senj [GMS]

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

DOCUMENT SOURCES

- GLAVIČIĆ, A. (*sine anno*), *Izvještaj s terena izrađen u sklopu istraživanja za potrebe izrade konzervatorske podloge za Prostorni plan NP Sjeverni Velebit* [GMS]
- KRIVOŠIĆ, Z. (*sine anno*), *Ostaci stočarskih stanova na V. Lubenovcu – Sjeverni Velebit* [arhiva autora]

INTERNETSKI IZVORI

INTERNET SOURCES

- *** (2009.a), <http://www.pp-velebit.hr/lokacije.php>
- *** (2009.c), <http://www.np-plitvicka-jezera.hr/hrv/>

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

Sl. 1.	*** 2009.b
Sl. 2., 5., 6., 23., 25.	Sheme crtao R. Lisac
Sl. 3., 11., 14., 15., 17., 18.	Foto: R. Lisac
Sl. 4., 8., 9., 12., 13.	GMS
Sl. 7.	HDA, 272. Cesarica, LK-17; katastar iz 1875.
Sl. 10.	Foto: arhiva Nacionalnog parka Sjeverni Velebit
Sl. 16., 19., 20.	Skice crtao R. Lisac, prema: KNIFIĆ-SCHAPS, H., 2002.b: 333
Sl. 21., 22., 24.	Foto: M. Ivanuš

SAŽETAK

SUMMARY

LANDSCAPE PATTERNS OF NORTH VELEBIT MOUNTAIN SETTLEMENTS

The Velebit mountain massif is the biggest mountain in Croatia which stretches like a wall between Lika, Croatian littoral and north Dalmatia. It is approximately 145 km long, 14 km wide and comprises almost 2270 square kilometres. On its coastal side it raises sharply from the sea (up to 1751 meters above sea level), while on the continental side its slopes descend into the plateau of Lika situated between 425 and 600 meters above sea level. The terrain is mostly karstic and scarce with water, inadequate for land exploitation and habitation. However, people have lived and worked on both hillsides from the Stone and Metal Age, in the Roman and Byzantine Empires and the Early Middle Ages, until the present day. In the course of history, human activities and housing in Velebit developed in a very specific and close relationship with natural phenomena and the environment. The cultural landscape of Velebit, which is still recognizable in space despite its gradual disappearance during the last century, resulted from the Alpine stock breeding by the Bunjevci people from the second half of the 17th to the second half of the 20th century. New tendencies related to uses of space, from renovation of temporary shepherds' dwellings (summer houses) to initiatives for the revival of traditional activities and for museological presentation of heritage suggest the present and future changes in the appearance of the landscape. The correspondence of all concepts of the new activities which were to contribute to sustainability and affirmation of the existing landscape values demanded the processes of identification, evaluation and protection of the cultural landscape type and professional services which are here, as well as in entire Croatia, inadequate. The paper aims to corroborate the hypothesis that the surviving type of the North Velebit cultural landscape possesses exceptional distinction, prominence and completeness and remarkable ambient value. An important characteristic of life in Velebit is that it is organized all throughout the year in various

mountain zones which correspond to the Velebit terraces (*podji*, *nadgorje* and *vrhgorje*). In winter families and livestock reside in the village in *podji* area (low-altitude hillside terrace), and in spring all the village people move together with the livestock up to *nadgorje* (the hillside terrace on higher altitude). They grow gardens there and collect hay for winter. In high summer, while families work and live in *nadgorje* summer houses, shepherds leave with the livestock to *vrhgorje* (terrace in the high mountain area). In the high green areas, where good pasture lasts longest, shepherds have dwellings used as shelters or overnight places since they spend the entire day with the livestock out in the open. In autumn the shepherds return the livestock to the spring settlements and then go with the families down to their winter residences taking with them the yield and the hay. Stockbreeders' dwellings are characterized primarily by modest forms, natural materials from which they were built and remarkably harmonic relationship with the surrounding. The *podji* dwellings were mostly bigger and better built than *nadgorje* and *vrhgorje* ones, and erected adjacent to karst sinkholes. Most of the dwellings in Velebit were dry stone rectangular buildings structurally identical to the huts that can be found in the entire Dinaric cultural region. With the rise of altitude and inaccessibility of the terrain, the size of the dwellings, their structural quality, as well as the number of wells and dry stone walls decreased. Limited amounts of material, simple building technology and small demands for comfort resulted in the construction of small, elongated dwellings with gable roofs. At the first sight, this irregular and arbitrary structure still carries the inherent characteristics of its spatial arrangements. The areas in North Velebit, defined as a cultural landscape type, are located in the glens of the Velebit terraces. Due to their morphology they are always seen as a whole. If we take into consideration that none of its components extends beyond

the visual range of the spatial whole, that the wholes are clearly delineated by woods or rocks without intersecting or merging into one another and that they are the only anthropogenic landscape component in the observed space, it is logical that the landscape type of the mountain settlements possesses great distinction, prominence and completeness. This is also supported by regularity and coherence and extremely small typological variations in and among certain landscape patterns within one mountain zone. Previous research of cultural and natural heritage in North Velebit comprised only partially the necessary discoveries which enable an integral analysis and the understanding of the specific issues related to the Velebit cultural landscape. This paper uses two existing relevant researches of the history and life in Velebit which were conducted for the purposes of a conservation report and spatial plan of the North Velebit National Park. These described characteristics of the landscape match the period of its most intensive use which occurred at the turn of the 20th century.

The field research revealed that almost all patterns show poor state of the components and the landscape type as a whole which can be attested by the collapsed roofs, ruined dwellings that are now heaps of stones and unrecognizable landscape patterns changed in the process of a long term ecological succession. Such a state resulted from almost a half-century long abandonment of livestock breeding and a lack of funds and expertise for creation of new programmes and activities in the national park which could revive traditional activities.

The question is how to choose and plan new activities which could facilitate cultural landscape protection? Is it possible to use specific contemporary trends as generators of a new cultural landscape which could reflect people's awareness of their environment in terms of understanding and empathy and not disability and hindrance?

RENE LISAC
MARTINA IVANUŠ

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHIES

RENE LISAC, dipl.ing.arh., diplomirao je 2004. godine na Arhitektonskim fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje radi kao znanstveni novak – asistent pri Kabinetu za primjenu računala u arhitekturi, a od 2007. godine pohađa doktorski studij „Arhitektura“.

MARTINA IVANUŠ, mr.pov.umj., radi kao viša stručna savjetnica – konzervatorica i zamjenica pročelnika Konzervatorskog odjela u Gospiću. Diplomirala je 2001. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U Italiji, na Sveučilištu u Torinu, magistrirala je 2007. na stručnom studiju. Na Odsjeku za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu upisala je doktorski studij.

RENE LISAC, Dipl.Eng.Arch., graduated in 2004 from the Faculty of Architecture in Zagreb, where he is employed as teaching assistant and research assistant at the Sub-department of Computer Use in Architecture. Since 2007 he has been enrolled in the doctoral studies Architecture.

MARTINA IVANUŠ, MA Art History, works as senior professional adviser – conservator and deputy head of the Gospić Conservation Department. In 2001 she graduated in art history from the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb and received her MA degree in the specialist graduate studies at Turin University, Italy.

